

Μια ανατομία της σημερινής κρίσης και οι νέοι προσανατολισμοί μιας κοινωνικής αναδιοργάνωσης

Γ. Λιοδάκης, Καθηγητής Πολυτεχνείου Κρήτης
Γενικό Τμήμα

Περίληψη

Ακολουθώντας μια Μαρξιστική μεθοδολογία, η παρούσα εισήγηση υποστηρίζει ότι η εντεινόμενη συστημική κρίση του καπιταλισμού, που πηγάζει από μια κρίση κεφαλαιοκρατικής υπερ-συσσώρευσης, εκδηλώνεται αναγκαία ως μια συνολικότερη κοινωνικο-οικολογική κρίση, η οποία επιδεινώνεται δραματικά κατά τα τελευταία χρόνια, απειλώντας όχι μόνο τα θεμέλια του παγκόσμιου καπιταλισμού, αλλά και ολόκληρο τον ανθρώπινο πολιτισμό. Παίρνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της χώρας, εξετάζονται επίσης οι ιδιαίτερα καταστροφικές επιπτώσεις της κρίσης στην περίπτωση της Ελλάδας, η καταστροφική αποδιάρθρωση της οικονομίας, και η αυξανόμενη κοινωνική εξαθλίωση και οικολογική υποβάθμιση. Η κρίση αυτή, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί, όπως υποστηρίζεται, ούτε με τις κυρίαρχες σήμερα νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ούτε με την εφαρμογή Κεϋνσιανών συνταγών σε εθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο. Απαιτείται μάλλον ένας συνολικός κοινωνικός μετασχηματισμός και μια υπέρβαση του καπιταλισμού σε μια κομμουνιστική κατεύθυνση.

Στη συνέχεια γίνεται μια σύντομη ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών και των αρχών που θα πρέπει να διέπουν τόσο τη διαδικασία μετασχηματισμού και υπέρβασης του καπιταλισμού, όσο και την διαμόρφωση και ανάπτυξη μιας κομμουνιστικής κοινωνίας. Εξετάζοντας τις εναλλακτικές προσπάθειες και στρατηγικές για την αντιμετώπιση της κρίσης και το μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, καταλήγουμε στην ανάγκη μιας διαλεκτικής και οργανικής σύνδεσης των επιμέρους θεμελιακών αλλαγών μέσα στο σημερινό καπιταλιστικό πλαίσιο με μια συνολικότερη ανατροπή και υπέρβαση των καπιταλιστικών σχέσεων. Μια τέτοια διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού μπορεί να προκύψει μόνο με ένα κοινωνικό κίνημα «από τα κάτω», διασφαλίζοντας μια οικολογικά συμβατή και κοινωνικά ελεγχόμενη κομμουνιστική οργάνωση της παραγωγής. Σε μια τέτοια προοπτική, επισημαίνονται καταρχάς οι αδυναμίες ή ανεπάρκειες των στρατηγικών της παραδοσιακής Αριστεράς. Από τη άλλη μεριά, επισημαίνεται ότι, όλες οι προσπάθειες άμεσης απάντησης στην κρίση μέσα από τα πολύμορφα εγχειρήματα μιας αναδυόμενης «συνεργατικής και αλληλέγγυας οικονομίας», αν και πολύτιμες, καθώς συμβάλλουν στην αλλαγή του ίδιου του ανθρώπινου παράγοντα και στη διαμόρφωση των κυττάρων της μελλοντικής κοινωνίας, από μόνες τους δεν είναι επαρκείς. Χρειάζεται να συνδεθούν διαλεκτικά με μια επαναστατική κίνηση για τη συνολική αλλαγή της υπάρχουσας κατάστασης.

Εισαγωγή

Στην ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών και της ανθρωπότητας συνολικά, περίοδοι βαθείας και παρατεταμένης κρίσης είχαν κατά κανόνα ως συνέπεια μια ριζική οργανωτική ανασυγκρότηση και τη διαμόρφωση ενός νέου και σημαντικά διαφορετικού οργανωτικού προτύπου. Στις συχνά μακροχρόνιες αυτές περιόδους μετάβασης από τη μια κοινωνία στην άλλη, συνυπάρχουν συνήθως δύο διαφορετικές και αντικρουόμενες τάσεις. Από τη μια μεριά συσσωρεύονται λειτουργικά αδιέξοδα και άλυτες αντιθέσεις μέσα στο υπάρχον κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο, διευρύνονται τα φαινόμενα παρακμής και αποδιοργάνωσης, ενώ οι εντεινόμενες κοινωνικές ή/και οικολογικές επιπτώσεις της κρίσης, που πλήττουν ιδιαίτερα τα

χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, επιτείνουν ακόμα περισσότερο τις κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις. Από την άλλη μεριά, οι ενδεχόμενα νέες υλικές και τεχνολογικές δυνατότητες της κοινωνίας, σε συνδυασμό με μια ανασυγκρότηση των κοινωνικών και παραγωγικών δυνάμεων, μπορεί να οδηγήσουν σε νέα οργανωτικά πρότυπα και να διαμορφώνουν το πλαίσιο για μια νέα και πιθανόν πιο αποτελεσματική μορφή κοινωνικής οργάνωσης, ή ενδεχόμενα για ένα νέο κύμα κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Σε όλες τις ταξικές κοινωνίες, η ανασυγκρότηση των κοινωνικών τάξεων και οι συσχετισμοί της ταξικής πάλης καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη δυναμική, τους προσανατολισμούς, αλλά και την έκβαση αυτών των διαδικασιών μετάβασης. Οι διαδικασίες αυτές συνδυάζουν, από ορισμένες απόψεις, την κοινωνική συνέχεια με την ασυνέχεια και την κοινωνική ρήξη. Από μια διαλεκτική υλιστική σκοπιά, ο Μαρξ επισημαίνει:

Καμιά κοινωνική κατάσταση δεν καταστρέφεται ποτέ προτού αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις οποίες είναι επαρκής, και νέες ανώτερες σχέσεις παραγωγής δεν αντικαθιστούν ποτέ τις παλαιότερες προτού ωριμάσουν οι υλικές συνθήκες για την ύπαρξή τους μέσα στο πλαίσιο της παλιάς κοινωνίας. Η ανθρωπότητα έτσι αναπόφευκτα θέτει στον εαυτό της μόνο εκείνα τα καθήκοντα τα οποία είναι ικανή να λύσει ... (Marx 1970: 21).

Αντιμετωπίζοντας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά ιδιαίτερα μετά την περίοδο 2007-08, την εντεινόμενη και πολύπλευρη κρίση και ύφεση του παγκόσμιου καπιταλισμού, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι βρισκόμαστε στη δίνη μιας τέτοιας βαθειάς κρίσης και ανασυγκρότησης της κοινωνίας. Ο πολυδιάστατος και πολύ-επίπεδος χαρακτήρας αυτής της κρίσης καταδεικνύει ότι η μελέτη και κατανόησή της, αλλά και η διερεύνηση των προϋποθέσεων υπέρβασής της, δεν μπορεί να αρκείται σε μια πολιτικο-οικονομική ανάλυση, αλλά απαιτεί μια σφαιρική και διεπιστημονική προσέγγιση. Η ραγδαία παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά και το βάθος και η διεθνική εμβέλεια της κρίσης επιβάλλουν επίσης μια συνολική θεώρηση της κρίσης, σε παγκόσμιο επίπεδο, πέρα από τις οποιεσδήποτε μελέτες και προσπάθειες για την αντιμετώπισή της σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο. Με γνώμονα λοιπόν αυτές τις μεθοδολογικές παρατηρήσεις, θα πρέπει, πριν προχωρήσουμε στη διερεύνηση των διαδικασιών και των προϋποθέσεων για την υπέρβαση της κρίσης και ένα κοινωνικά απελευθερωτικό μετασχηματισμό, θα πρέπει να ξεκινήσουμε με μια ουσιαστική και σε βάθος ανατομία της κρίσης που αντιμετωπίζουμε σήμερα σε διεθνές επίπεδο. Στη συνέχεια είναι σκόπιμο να εστιάσουμε στις κοινωνικοοικονομικές ιδιαιτερότητες της χώρας μας και στις ειδικότερες εκφάνσεις και συνέπειες της κρίσης σε εθνικό επίπεδο.

Μια Ανατομία της Κρίσης

Η κρίση που αντιμετωπίζουμε σήμερα σε διεθνές επίπεδο έχει την αφετηρία της στη σοβαρή κρίση κεφαλαιακής υπερ-συσσώρευσης που εκδηλώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του '70 και με κάποιες διακυμάνσεις συνεχίστηκε ουσιαστικά για να κορυφωθεί με την ιστορικών διαστάσεων κρίση και ύφεση που ενέσκηψε μετά το 2007-08 (βλ. και Kliman 2011: ch.4). Η κρίση αυτή, σε αντίθεση με μια κυρίαρχη άποψη η οποία θεωρεί ότι πρόκειται για μια συγκυριακή κρίση που προέκυψε από τυχαίους παράγοντες ή λανθασμένες και αναστρέψιμες πολιτικές, αποτελεί ουσιαστικά μια συστημική/ δομική κρίση του κυρίαρχου σήμερα καπιταλιστικού συστήματος. Μια κρίση που δεν πηγάζει από την ανεπαρκή ανάπτυξη σε ορισμένες χώρες της περιφέρειας του καπιταλισμού, αλλά από την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη του κεφαλαίου στον ίδιο τον πυρήνα του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού. Αποτελεί δηλαδή μια θεμελιακή κρίση του ίδιου του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο οποίος στηρίζεται στην

εκμετάλλευση μισθωτής εργασίας και στοχεύει στη μέγιστη δυνατή παραγωγή εμπορευμάτων και συσσώρευση κέρδους.

Οι υπάρχουσες ενδείξεις, αλλά και ένας σημαντικός αριθμός κυρίως Μαρξιστικών μελετών, επιβεβαιώνουν αυτή την ερμηνεία και τεκμηριώνουν την άποψη ότι η κρίση αυτή δεν οφείλεται ουσιαστικά, ούτε στην υποκατανάλωση (την ανεπαρκή δηλαδή ζήτηση), ούτε στη συμπίεση του κέρδους από υπερβολικές αυξήσεις μισθών, ούτε σε μια φθίνουσα παραγωγικότητα της εργασίας, αν και όλοι αυτοί οι παράγοντες, που πιθανότατα αποτελούν εκδηλώσεις και όχι θεμελιακές αιτίες της κρίσης, ενδέχεται περιστασιακά να τροφοδοτούν και να επιδεινώνουν την κρίση (βλ. Choonara 2009, Maniatis 2010, Charchedi 2011a, 2011b, Kliman 2011, Potts 2011, Liodakis 2013). Μπορεί επίσης να τεκμηριωθεί ότι δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με μια χρηματοπιστωτική κρίση, που ενδεχόμενα οφείλεται σε μια δυσανάλογη ανάπτυξη και υπερδιόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα, ούτε με μια δημοσιονομική ή συναλλαγματική κρίση και μια κρίση χρέους που πλήττει κάποιες συγκεκριμένες χώρες, αν και βέβαια η οικονομική κρίση μπορεί να εκδηλώνεται με όλες αυτές τις μορφές, ιδιαίτερα σε ορισμένες χώρες. Ούτε βέβαια θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι έχουμε να κάνουμε απλώς με μια κρίση του νεοφιλελευθερισμού, αν και η εντεινόμενη κρίση αντανακλά προφανώς τα αδιέξοδα και μια ορισμένη κρίση αυτής της πολιτικής. Στην πραγματικότητα, ο ίδιος ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί συνέπεια και μέσο για την τιθάσευση ή υπέρβαση της κρίσης, αλλά όχι τη θεμελιακή της αιτία. Αλλά ούτε και η κρίση στην αγορά επισφαλών ενυπόθητων (στεγαστικών) δανείων στις ΗΠΑ και άλλες χώρες αποτελεί την αιτία της σημερινής κρίσης. Αποτελεί μάλλον παρεπόμενη εκδήλωση της κρίσης υπερ-συσσώρευσης ή, στην καλύτερη περίπτωση, απλώς ένα πυροδοτικό μηχανισμό για το ξέσπασμα και την ταχεία διάδοση της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η βαθύτερη αιτία της σημερινής κρίσης πηγάζει από την εγγενή τάση του καπιταλισμού προς μια μείωση του μέσου ποσοστού κέρδους, από το νόμο δηλαδή της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους (ΠΤΠΚ) που ο Μαρξ αναλύει στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* (βλ. Μαρξ 1978 III: Κεφ. 13-15) και ένας αριθμός σύγχρονων Μαρξιστών έχουν επεξεργαστεί θεωρητικά ή διερευνήσει εμπειρικά (βλ. Moseley 1997, Kliman 2010, 2011, Carchedi 2011a). Η πτωτική αυτή τάση του ποσοστού κέρδους αντανακλά μια υπερ-συσσώρευση του κεφαλαίου, η οποία με τη σειρά της οφείλεται στον εγγενή ανταγωνισμό του κεφαλαίου και στην ανάγκη του να τιθασεύσει την εργατική τάξη, που οδηγούν σε μια διαρκή εκμηχάνιση της παραγωγής και μια αυξανόμενη υποκατάσταση της ζωντανής εργασίας από σταθερό κεφάλαιο. Η τάση αυτή, που αντανακλάται σε μια διαρκώς αυξανόμενη «οργανική σύνθεση του κεφαλαίου», συνεπάγεται μια αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας, αλλά και έναν εκτοπισμό από την παραγωγή της μοναδικής πηγής παραγωγής υπεραξίας. Με την άνοδο της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, και στο βαθμό που δεν υπάρχει μια επαρκής αντιστάθμιση από μια αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας ή άλλους παράγοντες, προκύπτει μια μείωση του μέσου ποσοστού κέρδους η οποία, από ένα σημείο και πέρα, οδηγεί σε μια σειρά κρισιακών φαινομένων που περιλαμβάνουν τη μείωση των επενδύσεων και της παραγωγής, μια αυξανόμενη ανεργία, μια μείωση του βαθμού αξιοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, και μια διαρκή μείωση των ρυθμών ανάπτυξης και των εισοδημάτων.

Μια τέτοια θεωρητική προσέγγιση μας βοηθάει στην ικανοποιητική ερμηνεία της κρίσης υπερ-συσσώρευσης που εκδηλώνεται με ιδιαίτερη ένταση από τις αρχές του '70 και μετά. Και είναι η σοβαρή αυτή κρίση στην κερδοφορία του κεφαλαίου που οδηγεί στη συνέχεια στη γενίκευση και κυριαρχία των πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού, σε μια αυξανόμενη χρηματιστικοποίηση της οικονομίας και επέκταση της κερδοσκοπίας, αλλά και σε μια αυξανόμενη διεθνική επέκταση (παγκοσμιοποίηση) του κεφαλαίου. Η δραστική αυτή ανασυγκρότηση του καπιταλισμού, που οδηγεί στο αναδυόμενο και υπό διαμόρφωση νέο στάδιο του ολοκληρωτικού καπιταλισμού (βλ. Λιοδάκης 2007, Liodakis 2010), και ιδιαίτερα η

αφαίμαξη της εργατικής τάξης με τις πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού και της εντεινόμενης λιτότητας, συνετέλεσε σε μια μερική μόνο ανάκαμψη της κερδοφορίας του κεφαλαίου. Η μερική όμως ανάκαμψη της κερδοφορίας δεν φαίνεται να διασφαλίζει την ουσιαστική ανάκαμψη της οικονομίας, καθώς δεν μπορεί να ακυρώσει τις συνέπειες της υπερ-συσσώρευσης, καταστρέφοντας ένα σημαντικό μέρος του υπερ-συσσωρευμένου κεφαλαίου, ενώ τα κέρδη σε μεγάλο βαθμό επενδύονται σε χρηματοπιστωτικές ή κερδοσκοπικές δραστηριότητες, δημιουργώντας αλληπάλληλες φούσκες. Το κύριο όμως πρόβλημα παραμένει η πτωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους (βλ. Kliman 2011: ch.5).

Οι εγγενείς τάσεις ανισομερούς ανάπτυξης του καπιταλισμού επιτείνονται με τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες, τη ραγδαία παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου και την κυριαρχία των πολιτικών του νεοφιλελευθερισμού κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Οι εντεινόμενες αυτές ανισομέρειες της ανάπτυξης, τα ακραία φαινόμενα αναπτυξιακής πόλωσης και ανισορροπίας, και η αυξανόμενη χρηματιστικοποίηση της οικονομίας ενισχύουν την αστάθεια της παγκόσμιας οικονομίας και οδηγούν πολλές χώρες σε μια δημοσιονομική κρίση και, συνακόλουθα, σε μια καταστροφική κρίση χρέους.

Αλλά η συστημική κρίση, που στον ένα ή άλλο βαθμό πλήττει τις περισσότερες χώρες, δημιουργεί σοβαρά ιστορικά αδιέξοδα και θέτει σε δοκιμασία τις προοπτικές του παγκόσμιου καπιταλισμού (βλ. και Liodakis 2012b). Ως τέτοια, η κρίση αυτή εκδηλώνεται με ποικίλες μορφές, που περιλαμβάνουν τόσο μια θεσμική και πολιτική κρίση, και μια κρίση εκπροσώπησης, όσο και μια κρίση αξιών και μια αυξανόμενη κοινωνική διαφθορά και αποσύνθεση. Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η οικολογική κρίση αποτελεί επίσης μια κρίσιμης σημασίας μορφή της κρίσης που αντιμετωπίζουμε σήμερα σε πλανητικό επίπεδο.

Ο Μαρξ, επισημαίνοντας ήδη από την εποχή του τις ολέθριες κοινωνικές και οικολογικές συνέπειες της μεγάλης καπιταλιστικής παραγωγής, τόσο στη βιομηχανία όσο και στον αγροτικό τομέα, σημειώνει:

... κάθε πρόοδος στην καπιταλιστική γεωργία είναι μια πρόοδος στην τέχνη, όχι μόνο της καταλήστευσης του εργάτη, αλλά και στην καταλήστευση του εδάφους. Κάθε πρόοδος στην αύξηση της γονιμότητας του εδάφους για ένα ορισμένο διάστημα, είναι μια πρόοδος προς την καταστροφή των διαρκών πηγών αυτής της γονιμότητας. ... Η καπιταλιστική παραγωγή ... αναπτύσσει την τεχνολογία, και τον συνδυασμό διαφόρων διαδικασιών σε ένα κοινωνικό σύνολο, μόνο υποσκάπτοντας τις αρχικές πηγές κάθε πλούτου – το έδαφος και τον εργάτη. (1978 I: 522-523)

Εξετάζοντας παραπέρα τις οικολογικές συνέπειες της καπιταλιστικής γεωργίας, ο Μαρξ κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «μια ορθολογική γεωργία είναι ασύμβατη με το καπιταλιστικό σύστημα ... και χρειάζεται είτε το χέρι του μικρο-αγρότη που ζει από τη δουλειά του είτε τον έλεγχο των συνεταιρισμένων παραγωγών» (Μαρξ 1978 III: 157). Και όπως επίσης βεβαιώνει, μόνο σε ένα κομμουνιστικό πλαίσιο θα καταστούν οι συνεταιρισμένοι παραγωγοί ικανοί «να διαχειρίζονται ορθολογικά την αλληλεπίδραση τους με τη Φύση ... επιτυγχάνοντας κάτι τέτοιο με την ελάχιστη κατανάλωση ενέργειας και κάτω από τις πλέον ευνοϊκές συνθήκες, αντάξιες της ανθρώπινης τους φύσης» (Μαρξ 1978 III: 1007).

Αρκετοί σύγχρονοι Μαρξιστές έχουν αναλύσει παραπέρα και τεκμηριώσει ότι μια κοινωνικά ορθολογική ρύθμιση του μεταβολισμού ανάμεσα στην κοινωνία και τη φύση είναι ασύμβατη με τις κυριαρχούσες σήμερα καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (βλ. Burkett 1999, 2006, Foster 2000, Foster et al. 2010, Moore 2000, 2011). Οι εγγενείς τάσεις του καπιταλισμού τείνουν ουσιαστικά να υποσκάπτουν τις προϋποθέσεις για μια οικονομικά και οικολογικά βιώσιμη ανάπτυξη (βλ. Λιοδάκης 2011α).

Ανάμεσα στις δύο εξέχουσες σημασίας μορφές της σημερινής κρίσης (οικονομική και οικολογική) υπάρχει ουσιαστικά μια διαλεκτική σχέση ενότητας και αλληλο-τροφοδότησης.

Από τη μια μεριά, η εγγενής τάση μιας απεριόριστης καπιταλιστικής ανάπτυξης (μεγέθυνσης), ο ανταγωνιστικός χαρακτήρας αυτής της μεγέθυνσης, και η επιδεινούμενη κρίση κεφαλαιακής υπερ-συσσώρευσης συνεπάγονται μια διαρκή υποβάθμιση του περιβάλλοντος και μια εντεινόμενη οικολογική κρίση. Η κρίση αυτή παίρνει διάφορες μορφές, που περιλαμβάνουν μια αυξανόμενη εξάντληση των ενεργειακών πηγών και των φυσικών πόρων, τη ραγδαία μείωση της βιοποικιλότητας, τη ρύπανση της ατμόσφαιρας και των υδάτων, την αύξηση της οξύτητας των ωκεανών, την γρήγορη καταστροφή της στιβάδας του όζοντος, την υπερθέρμανση του πλανήτη, την επικίνδυνη αλλαγή των κλιματικών συνθηκών, και την αισθητική υποβάθμιση του τοπίου. Από την άλλη μεριά, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η επιδεινούμενη οικολογική κρίση, υποσκάπτοντας τις υλικές προϋποθέσεις και αυξάνοντας το ρυθμιστικό κόστος της παραγωγής, οξύνουν παραπέρα την οικονομική κρίση, ενισχύουν τις τάσεις υπερ-συσσώρευσης, και περιορίζουν τις προοπτικές ανάπτυξης. Η διαλεκτική αυτή σχέση ανάμεσα στις επιμέρους μορφές της κρίσης, που έχει αλλού αναλυθεί διεξοδικότερα (βλ. Liodakis 2013), καταδεικνύει ότι η συστημική κρίση που αντιμετωπίζει σήμερα ο παγκόσμιος καπιταλισμός παίρνει αναγκαία το χαρακτήρα μιας ενιαίας κοινωνικο-οικολογικής κρίσης.

Η κρίση αυτή, προφανώς, δεν αμφισβητεί μόνο τα θεμέλια του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής, αλλά απειλεί με αφανισμό ολόκληρο τον ανθρώπινο πολιτισμό. Η ανισομέρεια όμως της καπιταλιστικής ανάπτυξης και οι γεωγραφικά και κοινωνικά ασύμμετρες επιπτώσεις της κρίσης καθιστούν αναγκαία την διερεύνηση των ειδικών συνθηκών ανάπτυξης και των ιδιαιτεροτήτων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Η ειδικότερη βέβαια αυτή διερεύνηση πρέπει να γίνεται με την υπόμνηση ότι, καμία μεμονωμένη και αποσπασματική προσπάθεια για την αντιμετώπιση της κρίσης σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο δεν μπορεί να τελεσφορήσει αν ταυτόχρονα δεν αντιμετωπίζει το ζήτημα ουσιαστικά, στις πλανητικές του διαστάσεις, και εστιάζοντας στον πυρήνα του προβλήματος που αφορά τον κυρίαρχο καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής.

Οι Ιδιαιτερότητες και η Κλιμάκωση της Κοινωνικο-Οικολογικής Κρίσης στην Ελλάδα

Εξετάζοντας την οικονομική αλλά και τη γενικότερη κοινωνικο-οικολογική κρίση στη χώρα μας, θα πρέπει να έχουμε κατά νουν ότι η χώρα και η εθνική της οικονομία δεν αποτελούν παρά ένα συστατικό κομμάτι (μικρής μάλιστα σχετικής σημασίας) της παγκόσμιας οικονομίας. Ως εκ τούτου, και δεδομένης της αυξανόμενης κοινωνικής και οικονομικής ολοκλήρωσης, οι γενικότερες αναπτυξιακές τάσεις της παγκόσμιας οικονομίας και τα κρισιακά φαινόμενα που σκιαγραφήσαμε παραπάνω θα πρέπει να αναμένεται ότι έχουν βαρύνουσα σημασία για τις εσωτερικές κοινωνικο-οικονομικές αλλά και τις οικολογικές εξελίξεις.

Στο δημόσιο λόγο που αναπτύσσεται για την οικονομική κρίση, γίνεται συχνά επίκληση της κακοδιαχείρισης και της εκτεταμένης διαφθοράς για να ερμηνευτεί η ιδιαίτερη όξυνση της κρίσης στη χώρα. Τα φαινόμενα όμως αυτά, αν και έχουν τη σημασία τους που περιστασιακά και για συγκεκριμένους λόγους μπορεί να αυξάνεται, δεν αποτελούν μοναδικό φαινόμενο ή ιδιαιτερότητα στην περίπτωση της Ελλάδας. Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις της κρίσης, ανάλογα με τη συγκυρία και την ταξική οπτική του κάθε φορέα, κινούνται συνήθως σε ένα ευρύ φάσμα που ξεκινά από την προσέγγιση της «συμπίεσης των κερδών» από τους μισθούς και εκτείνεται μέχρι διάφορες εκδοχές υποκατανάλωσης και ανεπαρκούς ζήτησης. Κινούνται δηλαδή σε ένα φάσμα μεταξύ Ρικάρντο και Κέϋνς.

Επιχειρώντας μια ουσιαστική σύνδεση των (οικονομικών αλλά και κοινωνικο-ιστορικών) ιδιαιτεροτήτων της χώρας με την οξύτητα και τις ειδικότερες εκδηλώσεις της κρίσης στην Ελλάδα, θα πρέπει καταρχάς να επισημάνουμε ότι το σχετικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης (και ανταγωνιστικότητας) και η έντονα μεταπρατική και αντιπαραγωγική διάρθρωση της οικονομίας είχαν ως αποτέλεσμα μια μόνιμη ελλειμματικότητα του εμπορικού

ισοζυγίου της χώρας καθ' όλη την μεταπολεμική περίοδο. Το έλλειμμα διευρύνθηκε ακόμα περισσότερο με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ (ΕΕ), αλλά εκεί που εκδηλώνεται με τον πλέον δραματικό τρόπο το πρόβλημα της ελλειμματικής ανταγωνιστικότητας και των αναπτυξιακών της επιπτώσεων είναι στον τομέα των αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Στον τομέα αυτό η χώρα είχε ένα μονίμως πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο πριν την ένταξη στην ΕΕ. Μετά την ένταξη, το ισοζύγιο μετατρέπεται σε ελλειμματικό και το έλλειμμα διογκώνεται διαρκώς (βλ. Λιοδάκης 2011β). Τα αυξανόμενα βέβαια εμπορικά ελλείμματα δεν οφείλονται μόνο στην ένταξη και συμμετοχή της χώρας στην ΕΕ, ή στον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε η ΚΑΠ, αλλά και στην εξωστρέφεια της οικονομικής πολιτικής που ακολουθήθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς το κυρίαρχο πρότυπο ανάπτυξης δεν στόχευε κυρίως στην ικανοποίηση των αναγκών του εγχώριου πληθυσμού, αλλά σε μια καπιταλιστική ανάπτυξη στηριζόμενη στην προώθηση των εξαγωγών. Η εξωστρέφεια αυτή εκδηλώνεται εντονότερα στους τομείς όπου η χώρα υποτίθεται έχει κάποια «συγκριτικά πλεονεκτήματα», δηλαδή στην πρωτογενή παραγωγή και τον τουρισμό. Η πολιτική όμως αυτή, ιδιαίτερα εν μέσω μιας γενικευμένης παγκόσμιας κρίσης, είχε ολέθρια αποτελέσματα, αυξάνοντας ακόμα παραπέρα τα εξωτερικά ελλείμματα. Και παρά τις ολέθριες συνέπειες, οι ιθύνοντες της αστικής πολιτικής, ακόμα και σήμερα, εμμένουν στην ίδια καταστροφική πολιτική. Τα διογκούμενα βέβαια ελλείμματα στις τρέχουσες συναλλαγές θα πρέπει να καλυφθούν με ένα αυξανόμενο εξωτερικό δανεισμό, και ο δανεισμός αυτός με τη σειρά του αυξάνει διαρκώς τις δαπάνες του δημόσιου προϋπολογισμού για την εξυπηρέτηση του ήδη υφιστάμενου εξωτερικού χρέους.

Εκεί όμως που φαίνεται να επικεντρώνεται το πρόβλημα της κρίσης είναι τα ραγδαία αυξανόμενα δημοσιονομικά ελλείμματα. Αλλά τα ελλείμματα αυτά δεν αποτελούν τη βαθύτερη αιτία της κρίσης, που σε ένα διεθνοποιημένο επίπεδο παραμένει η υπερ-συσσώρευση του κεφαλαίου (βλ. Maniatis and Passas υπό δημοσίευση). Αποτελούν μάλλον εκδήλωση της κρίσης που στη συνέχεια ενισχύει παραπέρα και γενικεύει την κρίση στην πραγματική οικονομία και όλους τους επιμέρους τομείς της. Και τα ελλείμματα αυτά δεν οφείλονται κυρίως στις διογκωμένες κοινωνικές παροχές, όπως συχνά υποστηρίζεται από την κυρίαρχη προπαγάνδα, αλλά στον ταξικό και καπιταλιστικό χαρακτήρα του κράτους, και στον αντίστοιχο ταξικό χαρακτήρα των πολιτικών που εφαρμόζονται. Τα αυξανόμενα δημοσιονομικά ελλείμματα, πέραν των δαπανών για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους, δημιουργούνται κυρίως από του ακόλουθους παράγοντες: Πρώτον, από τις υπέρογκες δαπάνες του προϋπολογισμού για πολεμικούς εξοπλισμούς, για έργα βιτρίνας όπως η Ολυμπιάδα με το μεγάλο φαγοπότι, ή άλλα έργα υποδομών που είναι ελάχιστα παραγωγικά και αναγκαία, και για χρηματοδοτική στήριξη διαφόρων προγραμμάτων ιδιωτικοποίησης. Εδώ θα πρέπει επίσης να προστεθούν οι τεράστιες δαπάνες που αφορούν την περιστασιακή διάσωση προβληματικών επιχειρήσεων και την «ανακεφαλαίωση» των τραπεζών κατά τα τελευταία χρόνια (κοινωνικοποίηση των ζημιών, αλλά όχι των κερδών!). Δεύτερο, την προκλητικά χαμηλή φορολόγηση του κεφαλαίου και την εκτεταμένη φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή, που παρά τις επαναλαμβανόμενες διακηρύξεις ουδέποτε αντιμετωπίζονται ουσιαστικά. Η εκτεταμένη αυτή φορο- εισφορο-διαφυγή έχει βασικά ένα ταξικό πρόσημο, αν και επηρεάζεται από μια διευρυμένη διαφθορά, η οποία με τη σειρά της τροφοδοτείται από τις εντεινόμενες κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες και τις κατάφορες αδικίες του φορολογικού και κοινωνικού συστήματος γενικότερα. Ας σημειωθεί επίσης ότι, η ίδια η όξυνση της κρίσης συνεπάγεται, όπως γίνεται σαφές τα τελευταία χρόνια, μια παραπέρα μείωση των φορολογικών και λοιπών εσόδων του προϋπολογισμού. Τρίτον, από τη στενή διαπλοκή ανάμεσα στο κεφάλαιο και το κράτος που επηρεάζει καθοριστικά και τα δύο προηγούμενα σκέλη (δαπάνες και φόρους). Η διαπλοκή αυτή συνεπάγεται εκτεταμένες και σκανδαλώδεις φοροαπαλλαγές του κεφαλαίου, και συχνά προκλητικές υπερτιμολογήσεις των

κρατικών προμηθειών. Και πάλι εδώ, ο ρόλος μιας διογκούμενης διαφθοράς είναι σημαντικός.

Τα αυξανόμενα δημοσιονομικά ελλείμματα οδηγούν κατ' ανάγκη σε μια ραγδαία διόγκωση του δημόσιου χρέους (εσωτερικού και εξωτερικού). Το εξωτερικό χρέος της χώρας συνολικά ανερχόταν ήδη το 2009 σε 385 δις. € και αντιστοιχούσε στο 162% του ΑΕΠ (βλ. Lapanitsas et al. 2010, 2011). Το μέγεθος του χρέους δεν είναι πλέον βιώσιμο, και η προσπάθεια αντιμετώπισής του οδηγεί σε ένα φαύλο κύκλο υπερχρέωσης και ύφεσης. Η εξυπηρέτηση του διογκούμενου αυτού δημόσιου χρέους οδηγεί σε ένα δημοσιονομικό εκτροχιασμό, ενώ οι τεράστιες ανάγκες δανεισμού, σε συνδυασμό με συγκεκριμένους πολιτικούς χειρισμούς, έχουν οδηγήσει, όπως είναι πλέον πολύ γνωστό, σε ορισμένα προγράμματα «διάσωσης» της χώρας (από την Τρόικα) και στα γνωστά Μνημόνια, που συνοδεύονται από την επιβολή μιας ακραία νεοφιλελεύθερης πολιτικής και μιας βάρβαρης και διαρκούς λιτότητας. Οι πολιτικές αυτές, που οδηγούν σε μια αφαιμάξη της εγχώριας οικονομίας και των εργαζομένων, εξυπηρετούν προφανώς τα συμφέροντα των δανειστών (του ντόπιου και ξένου χρηματιστικού κεφαλαίου), χωρίς να προσφέρουν καμιά ουσιαστική διέξοδο, αφού ουσιαστικά οδηγούν σε μια οικονομική ύφεση χωρίς ιστορικό προηγούμενο (βλ. επίσης Βλάχου κ.α. 2011). Οι ολέθριες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες αυτής της ύφεσης συντελούν σε μια σταδιακά εκδηλούμενη και πολύπλευρη ανθρωπιστική κρίση. Η επίσημη ανεργία φθάνει πλέον το 30%, με τον αριθμό των ανέργων να υπερβαίνει τα 1.3 εκ. άτομα, η φτώχεια και η πείνα καλπάζουν, η κατάργηση εργασιακών δικαιωμάτων και η ραγδαία υποβάθμιση των δημόσιων υπηρεσιών οδηγούν σε μια διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, ενώ η εκρηκτικά υψηλή ανεργία των νέων τροφοδοτεί ένα πρωτόγνωρο κύμα μετανάστευσης του πιο πολύτιμου εργατικού δυναμικού της χώρας.

Παράλληλα, η όξυνση της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης επιτείνει επίσης την γρήγορη υποβάθμιση του περιβάλλοντος και συντελεί σε μια απειλητική επιδείνωση της οικολογικής κρίσης. Η οικολογική αυτή υποβάθμιση, που εξελίσσεται με έντονους ρυθμούς κατά τις τελευταίες δεκαετίες, φαίνεται να φτάνει την κορύφωσή της με το βάθεμα της κρίσης και ύφεσης μετά το 2007-08. Η υποβάθμιση αυτή καθ' όλη την προηγούμενη περίοδο θα πρέπει κυρίως να αποδοθεί στην άναρχη βιομηχανική και οικιστική ανάπτυξη, στην ραγδαία αστικοποίηση, στις πολιτικές εκσυγχρονισμού που ακολουθήθηκαν μέχρι σήμερα, με επιστέγασμα την προσήλωση στην εξωστρέφεια και ανταγωνιστική μεγέθυνση, στην οικονομική εξειδίκευση και στην επακόλουθη επικράτηση μονοκαλλιιεργειών, στην ανάπτυξη του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων, και στη ρήξη του μεταβολικού κύκλου ανάμεσα στη φύση και την κοινωνία. Η επικράτηση μονοκαλλιιεργειών, η ραγδαία απο-δάσωση και η εντατική εκμετάλλευση της γης και των φυσικών πόρων έχουν οδηγήσει σε μια δραστική μείωση της βιοποικιλότητας και της γονιμότητας της γεωργικής γης, μια επικίνδυνη εξάντληση των υδατικών πόρων, και μια σοβαρή διατάραξη των κλιματικών συνθηκών και των υδρο-βιολογικών κύκλων (βλ. και Λιοδάκης 2011β). Η υπερβολική στήριξη όλων των τομέων της οικονομίας σε ενεργειακές πηγές με βάση τον άνθρακα έχει επίσης συντελέσει σε μια επικίνδυνη ατμοσφαιρική ρύπανση και στη βαθμιαία υποβάθμιση των κλιματικών συνθηκών. Η οξύτατη οικονομική κρίση τα τελευταία χρόνια και η υπερχρέωση της χώρας έχουν, επιπρόσθετα, οδηγήσει σε ένα κύμα ληστρικής εκμετάλλευσης των διαθέσιμων φυσικών πόρων και δραματικής υποβάθμισης των οικολογικών συνθηκών. Στο κύμα αυτό υποτίμησης και λεηλασίας των φυσικών πόρων της χώρας περιλαμβάνονται αποικιακού τύπου συμβάσεις για επενδύσεις εξόρυξης (μεταλλεία χρυσού και άλλων ορυκτών) ή εκμετάλλευσης των διαφαινόμενων κοιτασμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου, σκανδαλώδεις επενδύσεις για τουριστική εκμετάλλευση, μια σκανδαλώδης και ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των βιομηχανικού τύπου ΑΠΕ (φωτο-βολταϊκά και ανεμογεννήτριες), και μια σαρωτική κίνηση ιδιωτικοποίησης δημόσιων φορέων και υποδομών. Όλες αυτές οι δραστηριότητες έρχονται να επιβαρύνουν δραματικά το ήδη βεβαρυσμένο φυσικό

περιβάλλον και να επιδεινώσουν δραματικά τις κοινωνικές και οικολογικές συνθήκες στη χώρα. Η δραματική αυτή υποβάθμιση των οικολογικών συνθηκών, σε συνδυασμό με μια σαρωτική εμπορευματοποίηση των πάντων και την όξυνση της οικονομικής κρίσης, αυξάνοντας το κόστος της αγροτικής παραγωγής, υποσκάπτει τις προϋποθέσεις οικονομικής και κοινωνικής βιωσιμότητας χιλιάδων μικρομεσαίων αγροτών, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης για όλους τους τομείς.

Η δραματική αυτή επιδείνωση της κοινωνικο-οικολογικής κρίσης, γενικότερα, υποσκάπτει προφανώς τη βιωσιμότητα της χώρας και την ευημερία, όχι μόνο των τωρινών, αλλά και των μελλοντικών γενεών. Σε ένα διεθνές επίπεδο, γίνεται πλέον ευρύτερα κατανοητό ότι «μόνο ένα οικονομικό σύστημα που μπορεί να λειτουργεί σταθερά με μηδενική οικονομική ανάπτυξη ενώ ικανοποιεί τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει την κρίση της κλιματικής αλλαγής, να διασφαλίσει μια παγκόσμια οικολογική βιωσιμότητα, και να διατηρήσει τον ανθρώπινο πολιτισμό» (Li 2013: 37-38). Και αυτό το σύστημα δεν μπορεί να είναι ο καπιταλισμός. Θα πρέπει επίσης να είναι κατανοητό ότι «Μόνο με δημόσια ιδιοκτησία και έναν παν-κοινωνικό σχεδιασμό θα μπορούσε η κοινωνία να επιτύχει μια οικολογική βιωσιμότητα χωρίς να θυσιάσει τις βασικές ανάγκες της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού» (Li 2013: 41). Αλλά αυτές οι προϋποθέσεις μπορούν να διασφαλιστούν μόνο σε μια κοινωνία που κινείται σε μια σοσιαλιστική/ κομμουνιστική κατεύθυνση.

Παρά όμως την επιτακτική αναγκαιότητα υπέρβασης της σοβαρότατης κοινωνικο-οικολογικής κρίσης που αντιμετωπίζουμε σήμερα, ο κοινωνικός διάλογος στη χώρα και οι υφιστάμενοι πολιτικοί φορείς κινούνται σε αντιφατικές κατευθύνσεις, ενισχύοντας τη σύγχυση και τα αδιέξοδα, αντί να ξεκαθαρίζουν τις προϋποθέσεις για την υπέρβαση της κρίσης και τις προοπτικές για την αλλαγή και αναδιοργάνωση της κοινωνίας. Οι ρεφορμιστικές αυταπάτες, ο λαϊκισμός, και ένας καλπάζων πατριωτισμός (εθνικισμός) βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη, τροφοδοτώντας, είτε μια φασιστική ακροδεξιά τάση, είτε κάποιες αποτυχημένες Αριστερές στρατηγικές, και συσκοτίζοντας τις κοινωνικές αιτίες της κρίσης και τις τεράστιες ευθύνες του κυρίαρχου σήμερα καπιταλισμού. Παρόμοιες βέβαια αυταπάτες και προβλήματα υπάρχουν, στον έναν ή άλλο βαθμό, και σε άλλες χώρες. Είναι, επομένως, επιτακτικά αναγκαίο για την κοινωνία, και ειδικότερα για την καταπιεσμένη και εκμεταλλευόμενη εργατική τάξη σε διεθνές επίπεδο, να προχωρήσει σε ένα ξεκαθάρισμα των κοινωνικών και πολιτικών διαδικασιών, των φορέων, των στόχων και των οργανωτικών μορφών, για να μπορέσει να κινηθεί αποτελεσματικά προς μια μόνιμη υπέρβαση της κρίσης και την διαμόρφωση μιας δίκαιης κοινωνίας, δημοκρατικά ελεγχόμενης, και κοινωνικά και οικολογικά βιώσιμης. Η επόμενη ενότητα αποτελεί μια, έστω και περιορισμένη, απόπειρα συμβολής σε μια τέτοια προσπάθεια.

Νέοι Προσανατολισμοί για την Ανασυγκρότηση της Κοινωνίας

Παρά τις αποτυχίες στο παρελθόν διαφόρων προσπαθειών για την (επαναστατική) υπέρβαση του καπιταλισμού, και τις οδυνηρές καταρρεύσεις των καθεστώτων που εσφαλμένα ταυτοποιήθηκαν ως «υπαρκτός σοσιαλισμός», η προοπτική του σοσιαλισμού/ κομμουνισμού αποτελεί, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, τη μόνη δυνατότητα για την ουσιαστική υπέρβαση της βαθιάς συστημικής κρίσης του καπιταλισμού και για μια δίκαιη, κοινωνικά ορθολογική, και οικολογικά συμβατή ανασυγκρότηση της κοινωνίας. Διαψεύδοντας λοιπόν το πολυθρύλητο «τέλος της ιστορίας», ο κομμουνισμός είναι ξανά στην ημερήσια διάταξη (βλ. μεταξύ άλλων Chattopadhyay 2003, 2010, Liodakis 2010, Dean 2012) Και όπως προκύπτει από την ιστορική εμπειρία, αυτό που απαιτείται δεν είναι απλώς μια επαναστατική πολιτική ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος, αλλά ένας θεμελιακός και κατ' ανάγκην μακροχρόνιος κοινωνικός μετασχηματισμός της σημερινής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.

Παίρνοντας λοιπόν υπόψη θεωρητικές επεξεργασίες και τις θετικές ή αρνητικές εμπειρίες του παρελθόντος, θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να σκιαγραφήσουμε σύντομα τις βασικές αρχές, τις διαδικασίες, και τους στόχους ενός τέτοιου κοινωνικού μετασχηματισμού με κατεύθυνση τον κομμουνισμό. Χωρίς δογματικές αγκυλώσεις, και με δεδομένες τις αποτυχίες σχετικών εγχειρημάτων στο παρελθόν, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο χαρακτήρας ενός τέτοιου μετασχηματισμού και το ουσιαστικό περιεχόμενο του κομμουνισμού δεν είναι σαφώς προδιαγεγραμμένα αλλά μάλλον ζητούμενα. Η παρούσα τουλάχιστον εισήγηση δεν προτείνει κάποιο συγκεκριμένο οργανωτικό πρότυπο, και δεν προσποιείται ότι προσφέρει «τη λύση».

Ένας τέτοιος πάντως μετασχηματισμός προϋποθέτει καταρχάς την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής, η οποία αποτελεί τη βάση της κοινωνικής εκμετάλλευσης. Είναι επίσης ανάγκη να υπερβούμε την εμπορευματική παραγωγή, η οποία εδράζεται σε ένα καθεστώς ιδιωτικής ιδιοκτησίας και σε συνδυασμό με αυτήν οδηγεί σε μια οργάνωση της παραγωγής με βάση την «αξία» και το κέρδος (στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής – ΚΤΠ), και σε μια πολύπλευρη κοινωνική αλλοτρίωση. Απαιτείται δηλαδή να κινηθούμε από την παραγωγή ανταλλακτικών αξιών (εμπορευμάτων) στην παραγωγή αξιών χρήσης για την ικανοποίηση των πραγματικών ανθρώπινων αναγκών. Αυτό συνεπάγεται ότι, πέρα από μια μεταβατική περίοδο, καταργείται η αγορά και το χρήμα. Ταυτόχρονα, και ως απόρροια των παραπάνω, απαιτείται η κατάργηση της μισθωτής εργασίας, που συνιστά πηγή εκμετάλλευσης για το κεφάλαιο, και η δημιουργία των κοινωνικών προϋποθέσεων για την θεσμική κατοχύρωση του δικαιώματος στην εργασία, παράλληλα με την κοινωνικά σχεδιασμένη αξιοποίηση των ριζικά αναμορφωμένων παραγωγικών δυνάμεων, η οποία θα επιτρέπει μια συνεχή διεύρυνση του ελεύθερου χρόνου. Όλα αυτά τα στοιχεία συνιστούν το πλαίσιο για τη μετάβαση σε μια αταξική κοινωνία.

Παράλληλα, απαιτείται η υπέρβαση του κράτους ως βασικού θεσμού ταξικής κυριαρχίας και εκμετάλλευσης. Το κράτος βέβαια δεν καταργείται με μιας και δια νόμου, ως αποτέλεσμα ενδεχόμενα μιας στιγμιαίας πολιτικής ανατροπής, αλλά μάλλον απονεκρώνεται σταδιακά καθώς, κάτω από τις παραπάνω προϋποθέσεις, μαραζώνουν βαθμιαία οι δεσμοί της ταξικής κοινωνίας και οι προϋποθέσεις της εκμετάλλευσης. Το κράτος δηλαδή δεν μετατρέπεται (μετά την υποτιθέμενη κατάληψη της εξουσίας) σε μια κινητήρια δύναμη για την προώθηση των κοινωνικών μετασχηματισμών, όπως υποστηρίζεται συχνά από τη σκοπιά μιας παραδοσιακής σοσιαλιστικής στρατηγικής, αλλά απονεκρώνεται στο βαθμό που οι «από τα κάτω» κοινωνικές δυνάμεις των εργαζομένων (η εργατική τάξη) αναλαμβάνουν την κύρια πρωτοβουλία για τον μετασχηματισμό της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, το κράτος εκτοπίζεται βαθμιαία από τη αποφασιστική διαχείριση των κοινωνικών υποθέσεων και υποκαθίσταται από την πρωτοβουλία, την κινητοποίηση, και τη συλλογική δράση των εργαζομένων σε διάφορα επίπεδα, που παίρνουν ουσιαστικά την τύχη στα χέρια τους.

Η οργανωτική κλίμακα της παραγωγής, το μέγεθος δηλαδή των παραγωγικών μονάδων, και η ανάπτυξη (μεγέθυνση) της παραγωγής θα πρέπει επίσης να προβληματίζουν κάθε προσπάθεια κοινωνικού μετασχηματισμού και διαμόρφωσης ενός νέου τρόπου κοινωνικής οργάνωσης. Όπως είναι γνωστό, οι κλασικοί του Μαρξισμού φαίνεται σε ορισμένα σημεία να επισημαίνουν τα πλεονεκτήματα μιας παραγωγής μεγάλης κλίμακας, και τα σοσιαλιστικά εγχειρήματα στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, με ένα ακραία μηχανιστικό τρόπο, στηρίχτηκαν συνήθως σε μεγάλα οργανωτικά σχήματα (μεγάλες βιομηχανικές μονάδες και κρατικά ή συνεταιριστικά αγροκτήματα). Από άποψη οικονομικής αποτελεσματικότητας, κοινωνικού ελέγχου, και οικολογικών επιπτώσεων, τα αποτελέσματα ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις μάλλον απογοητευτικά. Ο ίδιος ο Μαρξ, αντιμετωπίζοντας τις αρνητικές συνέπειες της μεγάλης καπιταλιστικής παραγωγής, υποστήριξε, όπως ήδη αναφέρθηκε, ότι μια ορθολογική και οικολογικά συμβατή ανάπτυξη της παραγωγής μπορεί να διασφαλιστεί μόνο από τη μικρο-αγροτική και τη συνεταιρισμένη παραγωγή. Στο μεταξύ, οι αρνητικές κοινωνικές και

οικολογικές επιπτώσεις της καπιταλιστικής (αλλά και της υποτιθέμενης σοσιαλιστικής) παραγωγής και το ιδιαίτερα απειλητικό πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής που αντιμετωπίζει σήμερα ο καπιταλισμός έχουν οδηγήσει κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε προβληματισμούς που καταλήγουν στην αναγκαιότητα μιας απο-ανάπτυξης (ή μηδενικής ανάπτυξης) και σε μια επανεκτίμηση των πλεονεκτημάτων της μικρο-αγροτικής παραγωγής (βλ. Li 2008, 2013, Schultz 2012). Εδώ όμως θα πρέπει να επισημανθούν δύο σημεία. Πρώτον, ότι ο καπιταλισμός είναι ασυμβίβαστος με μια απο-ανάπτυξη, και ως εκ τούτου θα πρέπει να κινηθούμε προς μια μετα-καπιταλιστική (κομμουνιστική) κοινωνία που να στοχεύει σε μια οργανωτική και ποιοτική ανάπτυξη, και όχι μια ποσοτική μεγέθυνση της παραγωγής (βλ. Smith 2010, Lebowitz 2010). Δεύτερον, ότι το ζήτημα της μικρο-αγροτικής και της συγκεκριμένης μορφής της συνεταιριστικής παραγωγής παραμένει θεωρητικά και κοινωνικά ανοικτό, και σ' αυτό θα επανέλθουμε παρακάτω.

Σε μια ευρύτερη διάσταση της οργανωτικής κλίμακας, θα πρέπει επίσης να θέσουμε το ερώτημα αν και κατά πόσον ένας τέτοιος κοινωνικός μετασχηματισμός μπορεί να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο μιας οποιασδήποτε μεμονωμένης χώρας, ή αν απαιτείται μια διεθνική διαδικασία μετασχηματισμού με παγκόσμια εμβέλεια. Αν και η ιστορία έχει μάλλον αποφανθεί για την αδυναμία μετάβασης και ανάπτυξης του σοσιαλισμού σε μια μεμονωμένη χώρα, η παραδοσιακή Αριστερά παραμένει προσκολλημένη σε εθνοκεντρικές στρατηγικές του παρελθόντος με στόχο την κατάληψη της κρατικής εξουσίας. Αλλά μια πραγματικά επαναστατική διαδικασία υπέρβασης του καπιταλισμού δεν μπορεί ούτε να στηρίζεται στην κατάληψη της κρατικής εξουσίας, ούτε να έχει εθνικά όρια. Ιδιαίτερα μέσα στα σημερινά πλαίσια μιας ραγδαίας παγκοσμιοποίησης και μιας αυξανόμενης διεθνικής αλληλεξάρτησης (κοινωνικοποίησης), κάτι τέτοιο θα έπρεπε να θεωρείται αδιανόητο. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, και παρά το γεγονός ότι η ανισομέρεια του καπιταλισμού και οι κοινωνικο-ιστορικές ιδιαιτερότητες μπορεί να επιβάλλουν ένα διαφορετικό βηματισμό, απαιτείται ουσιαστικά μια διεθνική (εργατική) στρατηγική και κοινή δράση για την υπέρβαση του καπιταλισμού και την κοινωνική χειραφέτηση της ανθρωπότητας (βλ. Jakorovich 2010, Lebowitz 2011, Liodakis 2012a, Selwyn 2012).

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, ο κοινωνικός μετασχηματισμός προϋποθέτει μια συνολική σύγκρουση με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τη δομημένη κοινωνική εξουσία του κεφαλαίου. Μια τέτοια σύγκρουση, με τη σειρά της, προϋποθέτει μια ισχυρότατη συσπείρωση και κινητοποίηση κοινωνικών δυνάμεων ενάντια στην πανίσχυρη εξουσία του κεφαλαίου. Η ταξική αυτή συσπείρωση και κινητοποίηση μπορεί ρεαλιστικά να επιτευχθεί μόνο στη βάση μιας συγκεκριμένης, αλλά δυναμικά μεταβαλλόμενης, ταξικής συγκρότησης της κοινωνίας και των υπαρκτών αντιθέσεων ανάμεσα στις αντίπαλες κοινωνικές τάξεις. Η ακριβής, επομένως, αποτίμηση της κατάστασης και η διαμόρφωση των προϋποθέσεων για αποτελεσματικές κοινωνικές συμμαχίες απαιτούν μια επαρκή κατανόηση της ταξικής συγκρότησης και εξέλιξης σε κάθε επιμέρους χώρα και σε διεθνές επίπεδο. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή Αριστερά που φαίνεται δογματικά προσκολλημένη σε ορισμένα αφηρημένα στερεότυπα, όπου η εργατική και αστική τάξη διαμορφώνονται ομοιογενώς σε κάθε επιμέρους χώρα, απαιτείται μια συγκεκριμένη μελέτη των διαδικασιών ταξικής διαφοροποίησης, διαμόρφωσης και ανασυγκρότησης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, παίρνοντας υπόψη, όχι μόνο τις αλλαγές στην τεχνολογία και τα πρότυπα της καπιταλιστικής συσσώρευσης που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τους αντικειμενικούς όρους διαμόρφωσης της εργατικής τάξης, αλλά και τις οργανωτικές συνθήκες και την ιστορία της ταξικής πάλης που διαμορφώνουν μια ταξική συνείδηση και συν-διαμορφώνουν την εργατική τάξη καθεαυτή και εν δυνάμει ως τάξη για τον εαυτό της (βλ. και Mohandesi 2013). Μια τέτοια διερεύνηση επιβάλλει μια διευρυμένη θεώρηση της εργατικής τάξης σε κοινωνικό αλλά και διεθνικό επίπεδο.

Στη βάση μιας τέτοιας ταξικής διαμόρφωσης μπορεί, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να συσταθούν και να αναπτυχθούν ένας ή περισσότεροι φορείς κοινωνικής κινητοποίησης και ενδεχόμενα επαναστατικού μετασχηματισμού. Για την παραδοσιακή Αριστερά, αλλά και για τη λεγόμενη ριζοσπαστική ή «επαναστατική» αριστερά, που στη χώρα μας τουλάχιστον δεν φαίνεται να διαφοροποιείται ουσιαστικά από την πρώτη, τα κόμματα της Αριστεράς αποτελούν τους πολιτικούς φορείς για την υποκίνηση, την οργάνωση και καθοδήγηση της αναγκαίας κινητοποίησης των μαζών. Τα κόμματα όμως αυτά, τα οποία κατά κανόνα λειτουργούν ιεραρχικά, χωρίς έναν ουσιαστικά δημοκρατικό έλεγχο, ενώ υιοθετούν ένα ρόλο αυτόκλητης πρωτοπορίας, στην πραγματικότητα δεν μπορούν να εμπνεύσουν ή να δημιουργήσουν ένα κοινωνικό (ή λαϊκό) κίνημα, ακόμα και όταν αυτό είναι άκρως αναγκαίο και οι συνθήκες είναι αρκετά ευνοϊκές, όπως συμβαίνει στη σημερινή συγκυρία στη χώρα μας. Αντί να αποτελούν την πολιτική έκφραση ενός υπαρκτού και κοινωνικά ελεγχόμενου κινήματος, τα κόμματα αυτά αποτελούν ουσιαστικά μόνιμες γραφειοκρατικές δομές που επιδιώκουν συχνά να ελέγξουν και να ποδηγητήσουν την οποιαδήποτε κοινωνική κινητοποίηση, στερώντας ουσιαστικά την πρωτοβουλία και τον έλεγχο της εργατικής τάξης ή άλλων κοινωνικών ομάδων που αυθόρμητα κινητοποιούνται και οργανώνονται από τα κάτω. Έτσι, απογοητεύουν και αδρανοποιούν κοινωνικές δυνάμεις και περιορίζουν τη ζωογόνα δυναμική πνοή ενός αυθεντικού κινήματος «από τα κάτω». Μια ειδικότερη συζήτηση σχετικά με το βολонταρισμό και ελιτισμό που ενδεχόμενα ενυπάρχει σ' αυτή τη λειτουργία των κομμάτων, και για τη σχέση αυθόρμητου και συνειδητά οργανωμένου, ή μίαν από-τα-έξω εισαγωγή πολιτικής συνείδησης στην εργατική τάξη, ξεφεύγει από τα όρια αυτής της εισήγησης και δεν είναι εδώ αναγκαία.

Ας δούμε όμως, πιο συγκεκριμένα, ποιες είναι οι κοινωνικοπολιτικές αντιδράσεις στη βαθιά και παρατεταμένη κρίση που αντιμετωπίζουμε σήμερα και στη χώρα μας, αλλά και διεθνώς. Εδώ θα πρέπει γενικά να παρατηρήσουμε πως, παρά το γεγονός ότι μια αυξανόμενη εξαθλίωση που γεννάται από μια παρατεταμένη κρίση μπορεί συχνά να οδηγεί σε αντιδραστικές και κοινωνικά επικίνδυνες τάσεις, μια βαθιά συστημική κρίση και μια αυξανόμενη απο-νομιμοποίηση του καπιταλισμού δεν μπορεί παρά να συνιστούν τις πλέον ευνοϊκές συνθήκες για ένα (επαναστατικό) κίνημα κοινωνικής ανατροπής του σημερινού συστήματος. Πώς λοιπόν η εργατική τάξη και οι πολιτικοί φορείς της Αριστεράς αντιμετωπίζουν τη σημερινή κρίση και την εντεινόμενη βαρβαρότητα του καπιταλισμού, και πώς ανταποκρίνονται στην επιτακτική ανάγκη υπέρβασής του;

Από τη μια μεριά, οι επίσημοι πολιτικοί φορείς της Αριστεράς (παραδοσιακής και ριζοσπαστικής), απηχώντας παραδοσιακές αντιλήψεις και στρατηγικές, περιορίζονται σε αμυντικούς και αποσπασματικούς αγώνες, διεκδικώντας μερικές βελτιώσεις των οικονομικών και εργασιακών συνθηκών, χωρίς κατά βάθος να αμφισβητούν την ίδια τη λογική του κεφαλαίου, ακόμα και όταν στρατηγικά κάνουν λόγο για την ανάγκη μιας συνολικής ανατροπής και για μια «λαϊκή οικονομία και εξουσία», μεταθέτοντας σταδιολογικά τη μετάβαση στον κομμουνισμό προς το απώτερο μέλλον. Τοποθετώντας συνήθως το ζήτημα της άμεσης υπέρβασης του καπιταλισμού στην αναμονή, οι φορείς αυτοί υποτιμούν συχνά ή συκοφαντούν και απορρίπτουν τις όποιες αυθόρμητες προσπάθειες κοινωνικής κινητοποίησης από τα κάτω για την αντιμετώπιση της κρίσης και το άνοιγμα εναλλακτικών προοπτικών κοινωνικής οργάνωσης. Οι ίδιοι φαίνεται να ενδιαφέρονται περισσότερο για την ενίσχυση της δικής τους επιρροής και της κοινοβουλευτικής τους δύναμης, παρασύροντας ένα σημαντικό μέρος των εργαζομένων στο επικίνδυνο τέλμα της κοινωνικής αντιπροσώπευσης και ενός χρεοκοπημένου και ταξικά ελεγχόμενου κοινοβουλευτισμού. Τα οργανωτικά πρότυπα αυτών των φορέων, ως κομματικών σχηματισμών αλλά και σε ό, τι αφορά τη μελλοντική κοινωνική οργάνωση, είναι συνήθως άκρως συγκεντρωτικά.

Από την άλλη μεριά, οι καταστροφικές επιπτώσεις της κρίσης και των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, η εκτεταμένη ανεργία και φτώχεια, αλλά και τα περιβαλλοντικά

αδιέξοδα, έχουν τροφοδοτήσει σε πολλές χώρες εργατικές κινητοποιήσεις και πολυποικίλες προσπάθειες κοινής δράσης ή συνεταιριστικής οργάνωσης για τη διασφάλιση της επιβίωσης των πληθυσμών και την ανάπτυξη εναλλακτικών και αυτόνομων τρόπων παραγωγής σε σχέση με το κεφάλαιο. Ιδιαίτερα στο χώρο της Λατινικής Αμερικής, όπου σε αρκετές χώρες έχει ήδη ακολουθηθεί μια αντι-συστημική ή σοσιαλιστική πορεία ανάπτυξης ενάντια στον καπιταλισμό (Κούβα, Βενεζουέλα, Βολιβία, κ.α.), αφθονούν τα εγχειρήματα και τα κινήματα «από τα κάτω» που στοχεύουν σε μια αυτόνομη, συνεταιριστική και αυτό-διαχειριζόμενη παραγωγή, και στην προστασία των κοινών (αγαθών) και του περιβάλλοντος (βλ. Primavera 2010, Ranis 2010, Gunn 2011, Cumbers and McMaster 2012, Jossa 2012). Αλλά και στην Ισπανία, την Ιταλία, την Ελλάδα, και σε άλλες χώρες αναπτύσσεται επίσης ένας πλούτος τέτοιων προσπαθειών εναλλακτικής ανάπτυξης. Οι περισσότερες απ' αυτές τις προσπάθειες στηρίζονται στη συλλογική δράση, στην άμεση δημοκρατία, και στον κοινωνικό έλεγχο και αυτοδιαχείριση των ίδιων των εργαζομένων. Σε πολλές περιπτώσεις, οι καταλήψεις εργοστασίων (όπως στην Αργεντινή) στοχεύουν στη λειτουργία τους από τους ίδιους τους εργαζόμενους (χωρίς αφεντικά-καπιταλιστές) και οι καταλήψεις δημόσιων χώρων και υποδομών (όπως με το κίνημα Occupy) στοχεύουν στην ανάκτηση ή ανάπτυξη των κοινών, ως ένα πρώτο βήμα για μια εναλλακτική ανάπτυξη. Τα κινήματα αυτά παρουσιάζουν συχνά μια χαρακτηριστική δυσπιστία απέναντι στα κόμματα και το κράτος, ή σε κάθε παρέμβαση «από τα πάνω» (βλ. Zibechi 2010). Όλες αυτές οι προσπάθειες έμπρακτης αμφισβήτησης του καπιταλισμού έχουν επίσης τροφοδοτήσει ένα πλούσιο θεωρητικό προβληματισμό για την ανάπτυξη ή αναδιοργάνωση των συνεταιριστικών μορφών παραγωγής και την εργατική αυτό-διαχείριση (βλ. Jossa 2005, Gunn 2006, Ratner 2009, Piñeiro-Harnekker 2009, Curl 2010, Campbell 2011, Schultz 2012). Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι, οι σοσιαλιστικές στρατηγικές στο χώρο της Λατινικής Αμερικής (και ιδιαίτερα το Μπολιβαριανό κίνημα), πέρα από τον κοινωνικό έλεγχο των μέσων παραγωγής και κατανάλωσης, εστιάζουν την προσοχή τους στο ρόλο της «επαναστατικής πρακτικής» και στην συναφή μεταβολή του ίδιου του ανθρώπινου παράγοντα (βλ. Katz 2007, Lebowitz 2003, 2011, Saul 2012).

Στην Ελλάδα, τα οικονομικά και κοινωνικά αδιέξοδα που δημιουργεί η βαθύτατη κρίση, και η εξαθλίωση που εντάθηκε με τις «μνημονιακές» πολιτικές, έχουν οδηγήσει επίσης σε ποικίλες προσπάθειες και εγχειρήματα για τη διασφάλιση της επιβίωσης, την προστασία του περιβάλλοντος, και την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών κοινωνικής και παραγωγικής οργάνωσης. Εδώ περιλαμβάνονται διαφορετικές μορφές συλλογικής ή συνεταιριστικής δραστηριότητας, διαφορετικές μορφές της λεγόμενης «κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας», δίκτυα ανταλλαγών (μεταξύ αυτών και το κίνημα «χωρίς μεσάζοντες»), χαριστικά παζάρια, παράλληλες μορφές χρήματος, τράπεζες χρόνου, κ.λπ. (βλ. Sotiropoulou 2011, Λιερός 2012, Νικολόπουλος και Καπογιάννης 2012). Η πολυμορφία αυτών των προσπαθειών και εγχειρημάτων συνεπάγεται, όπως είναι φυσικό, σοβαρές διαφορές σε ό, τι αφορά τις κοινωνικοπολιτικές αναφορές ή προϋποθέσεις, τις στοχεύσεις, και την ιστορική τους εμβέλεια. Όλο αυτό το κίνημα, που σε συνδυασμό με το λεγόμενο «κίνημα των πλατειών», εκφράζει την οργή και την αγανάκτηση των εργαζομένων (για τις συνέπειες του καπιταλισμού και της διεφθαρμένης κυρίαρχης πολιτικής), και την αποφασιστικότητα τους να θέσουν έμπρακτα, εδώ και τώρα, όχι μόνο το ζήτημα της επιβίωσης, αλλά και την ανάγκη ανάπτυξης και αποκρυστάλλωσης μιας διαφορετικής κοινωνικής οργάνωσης. Αν και ένα μέρος αυτών των προσπαθειών μπορούν να ενταχθούν στα πλαίσια της ρεφορμιστικής Αριστεράς, ένα επίσης σημαντικό μέρος ξεφεύγει απ' αυτά τα πλαίσια καθώς αποκτά σαφώς αντι-συστημικά χαρακτηριστικά. Το ρεύμα αυτό, που σε σημαντικό βαθμό διέπεται από ένα πνεύμα ελευθεριακής αυτονομίας, μπορεί κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις να είναι ελπιδοφόρο, ωστόσο περιλαμβάνει επίσης και αρκετές ψευδαισθήσεις και ορισμένα στοιχεία αρνητικής ουτοπίας. Αναμφίβολα όμως συντελεί στη διασφάλιση της επιβίωσης και εμπλουτίζει μέσα από την πράξη τις συλλογικές αξίες και τις αυτο-διαχειριστικές ικανότητες

των εργαζομένων. Ταυτόχρονα, πειραματίζεται με χρήσιμο τρόπο, ψηλαφεί, και προεικάζει πιθανότατα κάποιες μορφές μιας μελλοντικής κοινωνικής οργάνωσης.

Αξιοσημείωτη είναι παράλληλα, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, η ραγδαία μάλλον ανάπτυξη κατά τα τελευταία χρόνια της λεγόμενης ομότιμης παραγωγής (P2P production), κυρίως στους τομείς του λογισμικού ανοικτού κώδικα, σε αντίστοιχες διαδικασίες παραγωγής γενετικού υλικού, και στην συνεργατική ανάπτυξη βιβλιοθηκών και πληροφοριακών αρχείων (βλ. Παπανικολάου 2008, Bauwens 2009, Rigi 2012, Siefkes 2012). Υποστηρίζεται ότι η συλλογική (συνεργατική) αυτή ανάπτυξη κοινών αγαθών μπορεί να επεκταθεί πέραν από την σφαίρα της πληροφορικής και του σχεδιασμού για να καλύψει και τομείς της υλικής παραγωγής. Υπάρχει μάλιστα η πεποίθηση ότι η διεύρυνση αυτή της ομότιμης παραγωγής μπορεί να οδηγήσει στην υπέρβαση του ΚΤΠ και στη διαμόρφωση ενός νέου τρόπου οργάνωσης της κοινωνικής παραγωγής. Στην πραγματικότητα βέβαια, το κεφάλαιο είναι σε θέση να ιδιοποιείται, να εκμεταλλεύεται, και να ενσωματώνει τα κοινά αυτά αγαθά που παράγονται από μια ομότιμη συλλογική δραστηριότητα, και να θέτει εμπόδια σε μια τέτοια δραστηριότητα που υπερβαίνει τα όρια του. Αλλά, ομολογουμένως, μπορεί να πλήξει μόνο έναν εχθρό που είναι ορατός, εντοπισμένος, και εξωτερικός σε σχέση με το δικό του το ίδιο σώμα. Μια διαδικασία αναδιοργάνωσης που ξεπηδάει από τα ίδια του τα σπλάχνα είναι δύσκολο να αντιμετωπιστεί.

Παρά όμως τις θετικές πλευρές και τις προοπτικές που ανοίγονται με όλες αυτές τις πολύμορφες προσπάθειες της συνεργατικής και αλληλέγγυας οικονομίας για την αντιμετώπιση της κρίσης και την αυτόνομη αναδιοργάνωση της παραγωγής έξω από τα πλαίσια του κεφαλαίου, τα εγχειρήματα αυτά παρουσιάζουν επίσης, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, σοβαρές αδυναμίες και περιορισμούς. Καταρχάς θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι, όπως επεσήμαινε και ο Μαρξ, μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού, οι όποιες προσπάθειες συνεταιριστικής και αυτο-διαχειριζόμενης παραγωγής είναι μάλλον καταδικασμένες καθώς υποτάσσονται κατ' ανάγκη στο νόμο της αξίας και τείνουν να ενσωματώνονται στο υπάρχον σύστημα (βλ. Μαρξ 1978 III: 555, και Schultz 2012). Ο συνεργατισμός βέβαια και η αυτο-διαχείριση αποτελούν ένα απαραίτητο και κρίσιμο στοιχείο για τον ίδιο το μετασχηματισμό και τη μελλοντική (κομμουνιστική) οργάνωση της παραγωγής, και το ζήτημα αυτό σαφώς δεν μπορεί να αναβάλλεται για την περίοδο μετά την επανάσταση, αλλά θα πρέπει να τίθεται από τώρα έμπρακτα μαζί με την ανάγκη μιας συνολικής αλλαγής των παραγωγικών σχέσεων και ενός παν-κοινωνικού σχεδιασμού. Διαφορετικά, οι οποιοσδήποτε μεμονωμένες και αποσπασματικές προσπάθειες ανάπτυξης και αυτο-διαχείρισης μιας συνεταιρισμένης παραγωγής θα τείνουν σε μια αναπαραγωγή των αντιθέσεων ανάμεσα στο επιμέρους συλλογικό και το κοινωνικό, και πιθανότατα σε μια τελική ενσωμάτωση. Αρκετά από τα επιμέρους ρεύματα ανάπτυξης μιας αυτόνομης και αλληλέγγυας παραγωγικής δραστηριότητας χαρακτηρίζονται επίσης από κάποιες ψευδαισθήσεις και ουτοπικές τάσεις. Έχουν την ψευδαίσθηση ότι μπορούν ελεύθερα να αγνοούν το κεφάλαιο και το κράτος, και ουσιαστικά ελεύθερα να επιλέγουν μια αυτόνομη παραγωγή και αναπαραγωγή στο περιθώριο του καπιταλισμού, και μέσα σ' αυτά τα πλαίσια ελεύθερα να επιλέγουν την μη-ανάπτυξη (ή απο-ανάπτυξη). Υπάρχει μάλιστα η πεποίθηση ότι, μια βαθμιαία διεύρυνση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας θα μπορούσε σταδιακά και ειρηνικά να οδηγήσει στην υπέρβαση του καπιταλισμού. Ο Μαρξ και πάλι θα μας υπενθύμιζε ότι οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους, όχι όμως κατά πως τους αρέσει, αλλά μάλλον κάτω από ορισμένους κοινωνικούς και ιστορικούς περιορισμούς. Τυχόν ψευδαισθήσεις στο ζήτημα αυτό θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε απογοητεύσεις και σε μια τελική ενσωμάτωση στο υπάρχον σύστημα. Και θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι, ακόμα και αν ορισμένοι φορείς τέτοιων εγχειρημάτων είναι διατεθειμένοι να παρακάμψουν ή να αγνοήσουν το κεφάλαιο και το κράτος, το ίδιο το κεφάλαιο και το αστικό κράτος (εθνικό και διεθνικό) δεν πρόκειται να

τους αγνοήσει επί μακρόν και στο βαθμό που αμφισβητούν ουσιαστικά την αστική κυριαρχία. Η συνολική επομένως σύγκρουση με το κεφάλαιο είναι και αναγκαία και αναπόφευκτη.

Όπως γίνεται φανερό από τα παραπάνω, η προσέγγιση της παραδοσιακής Αριστεράς, που ρητορικά τουλάχιστον επισημαίνει την ανάγκη μιας συνολικής κοινωνικής ανατροπής αλλά παραπέμπει το ζήτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού σε μια μεταφυσική αλλαγή μετά την επανάσταση, παραβλέπει το γεγονός ότι ο κομμουνισμός δεν μπορεί παρά να προκύπτει ως γέννημα και διαλεκτική υπέρβαση του καπιταλισμού (βλ. Chattopadhyay 2004). Από την άλλη, μεγάλο μέρος των εξελισσόμενων προσπαθειών για μια αλληλέγγυα συνεταιριστική ανάπτυξη στις σημερινές συνθήκες εξαντλείται στην ανάγκη μιας διαλεκτικής συνέχειας, παραβλέποντας την αναγκαιότητα μιας συνολικής ρήξης και ανατροπής του αστικού πλαισίου παραγωγής και κοινωνικής οργάνωσης. Ανάμεσα σ' αυτές τις προσεγγίσεις, υπάρχει μια επιτακτική ανάγκη για ανάκτηση και ανάπτυξη μιας πραγματικά διαλεκτικής σκέψης που μπορεί να φωτίζει, σε ό, τι αφορά τη συνειδητή πολιτική πράξη, την αναγκαία διαλεκτική σχέση τακτικής και στρατηγικής. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαλεκτικής θεώρησης, θα πρέπει να απορριφθεί, τόσο ο κρατικο-κεντρικός σχεδιασμός και κοινωνικός μετασχηματισμός, όσο και μια άναρχη, αυτονομιστική, αλλά κοινωνικά ασύνδετη παραγωγική οργάνωση. Όπως καταδεικνύουν αρκετές μελέτες αλλά και η ίδια η ιστορική εμπειρία, οι ίδιες αρχές, αξίες και πρακτικές που σηματοδοτούν και πυροδοτούν την ίδια την διαδικασία της επαναστατικής αλλαγής θα πρέπει επίσης να προεικάζουν τις αξίες και τους τελικούς στόχους του κοινωνικού μετασχηματισμού. Για λόγους οικονομικής αποτελεσματικότητας, κοινωνικού ελέγχου, και οικολογικής προστασίας, θα πρέπει να προσανατολιζόμαστε σε μια παραγωγική και κοινωνική οργάνωση στο χαμηλότερο δυνατό (τοπικό ή περιφερειακό) επίπεδο, που επικουρικά μόνο θα συντονίζεται (στο βαθμό που είναι αναγκαίο) σε ένα ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο. Η αυτο-διαχείριση όμως αυτή, σε ένα ορισμένο συλλογικό επίπεδο, θα πρέπει ασφαλώς να συνδέεται οριζόντια και να ομοσπονδοποιείται δημοκρατικά σε ένα συνολικό κοινωνικό επίπεδο. Η κίνηση βέβαια (και ο κοινωνικός έλεγχος) «από τα κάτω» δεν θα πρέπει να απολυτοποιείται, αλλά θα πρέπει να συνεπικουρείται από έναν ευρύτερο συντονισμό σε διάφορα επίπεδα. Χωρίς να χάνεται ο πρωταγωνιστικός ρόλος των «από κάτω» (της εργατικής τάξης), ένας τέτοιος ευρύτερος συντονισμός («από τα πάνω») μπορεί να αντανakλά μια προγενέστερη «από τα κάτω» πρωτοβουλία και να επωφελείται, σε ένα μεταβατικό στάδιο, από την ταξική αντιφατικότητα των αστικών θεσμών. Με αυτή την έννοια, θα μπορούσε και η Αριστερά (το σύνολο των πολιτικών της φορέων) να υποβοηθήσει (χωρίς να καθοδηγεί) την ανάπτυξη ενός αντικαπιταλιστικού κινήματος «από τα κάτω» (βλ. και Kliman and Jaclard 2013).

Η ίδια διαλεκτική σχέση (συνέχειας/ α-συνέχειας) που σκιαγραφήθηκε παραπάνω θα πρέπει να συνδέει οργανικά τις επαναστατικές αλλαγές που μπορεί να συντελούνται μέσα στον καπιταλισμό, ως κίνηση που αμφισβητεί έμπρακτα την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων (τον ίδιο τον ΚΤΠ), με την συνολική τομή και ποιοτική υπέρβαση του καπιταλισμού καθώς κινούμαστε, μέσα από ένα μακρόχρονο ίσως μεταβατικό στάδιο, προς την πρώτη φάση ανάπτυξης μιας κομμουνιστικής κοινωνίας.

Συμπεράσματα και Προοπτικές

Στην παρούσα εισήγηση, υποστηρίξαμε ότι η εντεινόμενη συστημική κρίση του καπιταλισμού, που πηγάζει από μια κρίση κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, εκδηλώνεται αναγκαία ως μια συνολικότερη κοινωνικο-οικολογική κρίση, η οποία επιδεινώνεται κατά τα τελευταία χρόνια δραματικά και δεν απειλεί μόνο τα θεμέλια του παγκόσμιου καπιταλισμού, αλλά θέτει σε κίνδυνο ολόκληρο τον ανθρώπινο πολιτισμό. Η κρίση αυτή, σαφέστατα, δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί, ούτε με τις κυρίαρχες σήμερα νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ούτε με την εφαρμογή Κεϋνσιανών συνταγών σε εθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο (βλ. και Smith 2013).

Απαιτείται μάλλον ένας συνολικός κοινωνικός μετασχηματισμός και μια υπέρβαση του καπιταλισμού σε μια κομμουνιστική κατεύθυνση.

Η επιπτώσεις αυτής της κρίσης στην Ελλάδα, με δεδομένες τις ιδιαιτερότητες της χώρας και τους ενδεχόμενα κακούς κυβερνητικούς χειρισμούς, είναι καταστροφικές. Η καταστροφική αποδιάρθρωση της οικονομίας, η κοινωνική εξαθλίωση, και η ραγδαία οικολογική υποβάθμιση φαίνεται να μην έχουν τέλος, και η αντιμετώπιση αυτής της φαυλοκυκλικής κατάστασης δεν μπορεί να γίνει με αστικές πολιτικές, μέσα στο πλαίσιο της ΕΕ, και κάτω από καπιταλιστικές συνθήκες. Η προοπτική όμως ενός κοινωνικού μετασχηματισμού δεν μπορεί να τίθεται μεμονωμένα, ούτε για την Ελλάδα, ούτε για οποιαδήποτε άλλη χώρα, και απαιτεί μια διεθνική στρατηγική κοινής δράσης και αλληλεγγύης.

Εξετάζοντας τις εναλλακτικές προσπάθειες και στρατηγικές για την αντιμετώπιση της κρίσης και το μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, καταλήξαμε στην ανάγκη μιας διαλεκτικής και οργανικής σύνδεσης των επιμέρους θεμελιακών αλλαγών μέσα στο σημερινό καπιταλιστικό πλαίσιο με μια συνολικότερη ανατροπή και υπέρβαση των καπιταλιστικών σχέσεων. Μια τέτοια διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού μπορεί, μόνο με ένα κοινωνικό κίνημα «από τα κάτω», να αποκτήσει δυναμική για να οδηγήσει αποτελεσματικά σε μια οικολογικά συμβατή και κοινωνικά ελεγχόμενη κομμουνιστική οργάνωση της παραγωγής. Όπως έχει εύστοχα επισημανθεί, «Έχει έρθει η ώρα να κοιτάξουμε πέρα από τα παραδοσιακά πολιτικά σχήματα και πέρα από το σημερινό κοινωνικο-οικονομικό σύστημα για να βρούμε λύσεις. ... Οι απαντήσεις δεν βρίσκονται στα προγράμματα αριστερών πολιτικών κομμάτων που προσπαθούν να αναγκάσουν το κεφάλαιο να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα των εργαζομένων» (Kliman and Jackard 2013). Αλλά και όλες οι προσπάθειες άμεσης απάντησης στην κρίση μέσα από τα πολύμορφα εγχειρήματα μιας αναδύμενης «συνεργατικής και αλληλέγγυας οικονομίας», αν και πολύτιμες, καθώς συμβάλλουν στην αλλαγή του ίδιου του ανθρώπινου παράγοντα και σε μια προδιαγραφή, αν όχι αποκρυστάλλωση, των κυττάρων της μελλοντικής κοινωνίας, από μόνες τους δεν είναι επαρκείς. Χρειάζεται να συνδεθούν διαλεκτικά με μια επαναστατική κίνηση για τη συνολική αλλαγή της υπάρχουσας κατάστασης.

Και αν με τον όρο «ολοκληρωμένη ανάπτυξη» εννοούμε την αναγκαία οργανική επανασύνδεση της φυτικής με τη ζωική παραγωγή, της αγροτικής παραγωγής με άλλες μορφές χρήσιμης παραγωγικής δραστηριότητας, την άρση της αντίθεσης πόλης – υπαίθρου, και την ολόπλευρη ανάπτυξη και επανα-συμφιλίωση του ανθρώπου με τη φύση, με τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ τους που δημιουργείται από τον καπιταλισμό, τότε θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι μια τέτοια ολοκληρωμένη ανάπτυξη είναι αδύνατη μέσα στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Μια τέτοια ανάπτυξη προϋποθέτει την επαναστατική υπέρβαση του καπιταλισμού και την άρση της διττής αλλοτρίωσης που γεννάται με την ιδιοκτησία της φύσης και τη σχέση μισθωτής εργασίας. Μόνο με αυτές τις προϋποθέσεις, και σε μια κομμουνιστική προοπτική, μπορεί η κοινωνία να ρυθμίσει τη μεταβολική της σχέση με τη φύση με τρόπο ορθολογικό και αντάξιο του ανθρώπου.

Βιβλιογραφία

- Bauwens M., “Class and capital in peer production”, *Capital & Class*, No 97, 2009.
- Βλάχου Α., Θεοχαράκης Ν. και Μυλωνάκης Δ. (επιμ.), *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα, 2011.
- Burkett P., *Marx and Nature: A Red and Green Perspective*, Macmillan, London, 1999.
- *Marxism and Ecological Economics: Toward a Red and Green Political Economy*, Brill, Leiden, 2006.
- Campbell A., “The Role of Workers in Management: The Case of Mondragon”, *Review of Radical Political Economics*, 43(3): 328-333, 2011.

- Carchedi G., *Behind the Crisis: Marx's Dialectics of Value and Knowledge*, Brill, Leiden, 2011a.
- “Behind and beyond the crisis”, *International Socialism*, no.132, 2011b.
- Chattopadhyay P., “Towards a Society of Free and Associated Individuals: Communism”, in A. Saad-Filho (ed.) *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction*, Pluto Press, London, 2003.
- “Το Κεφάλαιο, προγεννήτωρ του σοσιαλισμού: Η πρόοδος ως διαλεκτική της αρνητικότητας στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας”, *ΟΥΤΟΠΙΑ*, τ. 62, 2004.
- “The Myth of Twentieth-Century Socialism and the Continuing Relevance of Karl Marx”, *Socialism and Democracy*, 24(3), 33-45, 2010.
- Choonara J., “Marxist accounts of the current crisis”, *International Socialism*, No 123, 2009.
- Cumbers A. and R. McMaster, “Revisiting Public Ownership: Knowledge, Democracy and Participation in Economic Decision Making”, *Review of Radical Political Economics*, 44(3): 358-373, 2012.
- Curl J., “The Cooperative Movement in Century 21”, *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action*, 4(1): 12-29, 2010.
- Dean J., *The Communist Horizon*, Verso, London, 2012.
- Foster J.B., *Marx's Ecology: Materialism and Nature*, Monthly Review Press, New York, 2000.
- Foster J.B., Clark B. and R. York, *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*, Monthly Review Press, New York, 2010.
- Gunn C., “Cooperatives and Market Failure: Workers' Cooperatives and System Mismatch”, *Review of Radical Political Economics*, 38(3): 345-354, 2006.
- Gunn C., “Workers' Participation in Management, Workers' Control of Production: Worlds Apart”, *Review of Radical Political Economics*, 43(3): 317-327, 2011.
- Jakopovich D., “The construction of a trans-European labor movement”, *Capital & Class*, 35(1): 63-79, 2010.
- Jossa B., “Marx, Marxism and the cooperative movement”, *Cambridge Journal of Economics*, 29: 3-18, 2005.
- Jossa B., “A system of self-managed firms as a new perspective on Marxism”, *Cambridge Journal of Economics*, 36(4): 821-841, 2012.
- Katz C., “Socialist Strategies in Latin America”, *Monthly Review*, 59(4): 25-41, 2007.
- Kliman A., *The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence*, Marxist Humanist Institute, New York, 2010.
- *The Failure of Capitalist Production: Underlying Causes of the Great Recession*, Pluto Press, London, 2011.
- Kliman A. and A. Jaclard, “Σαν δύο σταγόνες νερό”, 2013 (Ανάκτηση 20/2/13), (https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=1453784).
- Lapavistas C. et al., *The Eurozone Between Austerity and Default*, RMF Occasional Report 2, 2010.
- Lapavistas C. et al., *Braking Up? A Rout Out of the Eurozone Crisis*, RMF Occasional Report 3, 2011.
- Lebowitz M., “Transcending Capitalism: The Adequacy of Marx's Recipe”, in A. Saad-Filho (ed.) *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction*, Pluto Press, London, 2003.
- “Change the System, Not Its Barriers”, *Socialism and Democracy*, 24(3), 46-59, 2010.
- “Socialism for the twenty-first century and the need for socialist globalization”, *International Critical Thought*, 1(3): 249-256, 2011.
- Li M., “Climate Change, Limits to Growth, and the Imperative for Socialism”, *Monthly Review*, 60(3): 51-67, 2008.
- Li M., “The 21st Century: Is There An Alternative (to Socialism)?” *Science & Society*, 77(1): 10-43, 2013.

- Λιερός Γ., *Υπαρκτός καινούργιος κόσμος. Κοινωνική/ αλληλέγγυα και συνεργατική οικονομία*, Εκδόσεις των συναδέλφων, Αθήνα, 2012.
- Λιοδάκης Γ., “Το Νέο Στάδιο Καπιταλιστικής Ανάπτυξης και οι Προοπτικές Παγκοσμιοποίησης”, *ΟΥΤΟΠΙΑ*, τ. 73, 2007.
- “Πολιτική Οικονομία, Καπιταλισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη”, *ΟΥΤΟΠΙΑ*, τ. 93, 2011α.
- “Ο αγροτικός τομέας στις Συμπληγάδες της οικονομικής κρίσης”, στο *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, επιμ. Α. Βλάχου, Ν. Θεοχαράκης και Δ. Μυλωνάκης, Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας και Gutenberg (σελ.311-325), Αθήνα, 2011β.
- Liodakis G., *Totalitarian Capitalism and Beyond*, Ashgate Publishing, Surrey UK, 2010.
- “Crisis, the emerging new stage of capitalism, and the need of a transnational class strategy for social emancipation”, *International Critical Thought*, 2(1): 7-22, 2012a.
- “Transformation and Crisis of World Capitalism: Long-run Trends and Prospects”, presented at the Conference “Political Economy and the Outlook for Capitalism”, (www.assoekonomiepolitique.org/political-economy-outlook-for-capitalism), Paris, July 5-7, 2012b.
- “Considering (Economic and Ecological) Crisis from a Communist Perspective”, *Perspectives on Global Development and Technology*, 12(1-2): 194-218, 2013.
- Maniatis Th., “Marxist Theories of Crisis and the Current Economic Crisis”, *Forum for Social Economics*, DOI 10.1007/s12143-010-9076-3 (Published online: 09 September 2010).
- Maniatis Th. and C. Passas, “Profitability, Capital Accumulation and Crisis in the Greek Economy 1958-2009: A Marxist Analysis”, *Review of Political Economy*, (υπό δημοσίευση).
- Μαρξ Κ., *Το Κεφάλαιο I-III*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978.
- Marx K., *A Contribution to the Critique of Political Economy*, International Publishers, New York, 1970.
- Mohandesi S., “Class Consciousness or Class Composition?”, *Science & Society*, 77(1): 72-97, 2013.
- Moore J.W., “Environmental Crises and the Metabolic Rift in World-Historical Perspective”, *Organization & Environment*, 13(2): 123-157, 2000.
- “Transcending the Metabolic Rift: A Theory of Crises in the Capitalist World-Ecology”, *Journal of Peasant Studies*, 38(1): 1-46, 2011.
- Moseley F., “The Rate of Profit and Economic Stagnation in the US Economy”, *Historical Materialism*, 1: 161-74, 1997.
- Νικολόπουλος Γ. και Δ. Καπογιάννης, *Εισαγωγή στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία: Το μετέωρο βήμα μιας δυνατότητας*, Εκδόσεις των συναδέλφων, Αθήνα, 2012.
- Παπανικολάου Γ., “Το Ομότιμο Κίνημα και η Ελληνική Πραγματικότητα”, 2008 (ανάκτηση 10/3/13), (<http://p2pfoundation.net>).
- Piñeiro Harneker C., “Workplace Democracy and Social Consciousness: A Study of Venezuelan Cooperatives”, *Science & Society*, 73(3): 309–339, 2009.
- Potts N., “Marx and the crisis”, *Capital & Class*, 35(3): 455-473, 2011.
- Primavera H., “Social Currencies and Solidarity Economy: An Enduring Bond of Common Good”, *WorkingUSA: The Journal of Labor and Society*, 13: 41-59, 2010.
- Ranis P., “Argentine Worker Cooperatives in Civil Society: A Challenge to Capital-Labor Relations”, *WorkingUSA: The Journal of Labor and Society*, 13: 77-105, 2010.
- Ratner C., “Cooperativism: A Social, Economic, and Political Alternative to Capitalism”, *Capitalism Nature Socialism*, 20(2): 44–73, 2009.
- Rigi J., “Peer to peer production as the alternative to capitalism: A new communist horizon”, *Journal of Peer Production*, Issue 1, 2012.

- Saul Q., "If Not Now, When? Reflections on Socialism in the 21st Century", *Capitalism Nature Socialism*, 22(3): 57-72, 2011.
- Schultz R., "Food Sovereignty and Cooperatives in Cuba's Socialism", *Socialism and Democracy*, 26(3): 117-138, 2012.
- Selwyn B., "Socialism under Globalisation", *Journal of Democratic Socialism*, 1(1), 2012.
- Siefkes Ch., "Beyond digital plenty: Building blocks for physical peer production", *Journal of Peer Production*, Issue 1, 2012.
- Smith R., "Beyond growth or beyond capitalism?", *real-world economics review*, no. 53, 2010.
- Smith T., "Beyond the 'Keynes Solution'", *Rethinking Marxism*, 25(1): 70-86, 2013.
- Sotiropoulou I., "How environmental awareness can be practical and funny while puzzling economists: Exchange networks, parallel currencies & free bazaars in Greece", *Journal of Innovation Economics*, 2(8): 89-117, 2011.
- Zibechi R., "Governments and Movements: Autonomy or New Forms of Domination?", *Socialism and Democracy*, 24(2): 1-7, 2010.

An Anatomy of the Current Crisis and the New Orientations of Social Reorganization

G. Liodakis, Professor of the Technical University of Crete
Department of Sciences

Abstract

Following a Marxist methodology, this paper argues that the intensified systemic crisis of capitalism, stemming from a capitalist over-accumulation crisis, is necessarily manifested as a broader socio-ecological crisis, which is dramatically exacerbated in recent years, threatening not only the foundations of world capitalism, but also human civilization as a whole. Taking into account the particularities of the country, the particularly catastrophic implications of crisis are further examined in the case of Greece, including a catastrophic disruption of the economy and an increasing social immiseration and ecological degradation. This crisis, on a national and international level, cannot be encountered, as is argued, neither with the currently dominant neoliberal policies, nor with the application of Keynesian recipes on a national or global level. What are rather needed are a total social transformation and a supersession of capitalism in a communist direction.

A brief analysis is subsequently undertaken of the basic characteristics and the principles that ought to govern both the process of transformation and supersession of capitalism, and the constitution and development of a communist society. Examining the alternative efforts and strategies to face the crisis and transform the social relations of production, we end up with the need of a dialectic and organic connection of particular fundamental changes within the framework of contemporary capitalism with a more comprehensive overthrow and supersession of capitalist relations. Such a social transformation process could only come forth with a social movement “from below”, ensuring an ecologically compatible and socially controlled communist organization of production. Within such a perspective, the weaknesses or shortcomings of the strategies of traditional Left are firstly pointed out. On the other hand, it is pointed out that, all efforts of direct response to the crisis through the multifarious endeavors of an emerging “cooperative and solidarity economy”, even if valuable, as they contribute to a change of human agency itself and a configuration of the cells of future society, by themselves are not adequate. They need to be dialectically related to a revolutionary move towards a comprehensive change of the present condition.